

JOONI KIHELKONNA MURRAKU SÕNAVARAST *

E. Koit

Eesti keele kujunemise ja arenemise protsessi jälgimise huvides on vaja tunda murrete struktuuri, olgu siis kõne all foneetika, morfoloogia või sõnavara. Seejuures on iseenesest mõistetav, et järeldused on seda kindlamad, mida ulatuslikumal faktilisel materjalil nad baseeruvad, mida laialdasemal alal mingi keelelise nähtuse levikut on uuritud. Sellest põhimõttest juhindudes tuuakse käesolevas töös deskriptiivset materjali kihelkonna murraku sõnavara kohta.

Kihelkonna murraku allpool esitatav sõnavara näidismaterjal pärineb põhiliselt Atla ja Karala külast kui keskusest, kus kõige paremini on püsinud kihelkonna keele vanad jooned, kuid on muidugi kaugel sellest, et pretendeerida ulatuselt täieliku murdesõnastiku nimetusele. Sellist ülesannet allakirjutanu endale ei püstitanudki. Allpool järgneva sõnastiku eesmärgiks on anda teatud käsitus kihelkonna murraku sõnavara vanema osa omapärast ja rikkusest ja märkida mõningaid laenusuhteid murraku sõnavaras üldse.

Leksikaga on ühendatud ka mõningad murdeomased fraseoloogilised väljendused (*jalõv pagü, jaläl_olõmv* jt.).

Viimastel aastatel on kihelkonna sõnavara täienenud hulga uute sõnadega, eriti nõukoguliku elu aladelt. Murdeomaseks on saanud sõnad, nagu *parttei, parttel-lõna, partto-rc, kõmmuništ, kõmnõr, prigaiti-r, ~ prikkaiti-r, kolõs ~ loès, nõugocü, täittäv kõmmiltä, sõtsijali-stlõk võišlu_s, punänə nurk, lubi* (viimati mainitud sõna on ealt murdetraditsioonis siiski vanem, sest juba kodanliku vabariigi päevil kasutas keelejuht seda terminit merespordi organisatsiooni — jahtklubi — kohta, kuigi täpsem tähendusvarjund ei olnud selge. Praegune tähendus on muidugi erinev), *piün'ēr, piün'eri kõndu_s, noõml pē 'normipäev'*. Nagu juba transkriptsioonist ilmneb, alluvad sõnade foneetiline kuju

* Käesolev töö on osa E. Koitu kandidaadidissertatsioonist «Kihelkonna murrak»: Töö on teostatud Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedris; teaduslik juhendaja filoloogiateaduste kandidaat J. Peegel.

ja muutmine murdegrammatika reeglitele kuni peensusteni. Nii märkame vokaalide reduktsiooni (*parttei-lvna*), palatalisatsioonist tingitud diftonginemist (*loès 'kolhoos'*), murraku põhjaosas kesk-kõrgete ülipikkade vokaalide diftonginemist (*piün'ēr*). Allakirjutanu peamiseks ülesandeks ei olnud aga konstateerida neid muutusi, mis murraku sõnavaras on toimunud viimasel ajal, ja esitada ning analüüsida keelde juurdetulnud sõnu, mis väljendavad põhilises osas tänapäeva nõukoguliku eluga seotud nähtusi ja objekte. Need sõnad ei väljenda murraku spetsiifikat, vaid peegeldavad pigem seda ühist, mis on omane kõigile eesti murrakutele, murretele ja ühiskeelele. Murraku leksikaalse omapära, rikkuse ning varasema arengukäigu seisukohalt pakuvad huvi just vanemad leksikaalsed sugemed, mida — nagu juba öeldud — käesolevas ülevaates püütaksegi eelkõige esitada.

Vastavad näited on esitatud tähestikulises järjekorras, kusjuures on loobutud sõnade grupeerimisest mõisterühmadeks (meresõit, kalandus, põllundus, elamu jt.), sest eespool mainitud valikuprintsiipi arvestades ei annaks rühmitamine õiget käsitust vastava ala sõnavarast, kuna tulevad ju kõne alla siiski üksikud sõnad, mitte aga vastava mõisterühma sõnavara tervikuna.

a a k r i k 'meresaak, hukkunud laevalt randa uhitud esemed (sm *haaksirikko*)'. *ākrik*: *merē ārašt korjattvsa ākrikku*. *vanad mihešt keisid norloevv ākrikku oššmvs*.

a a l i m a 'sõudma' (rts *hala*, sm *haalia*). *ālīma*: *ül'gəl loivvād / neñdēgv tā_ālīb*.

a e r e 'hapu, halb, kõlbmatuks muutunud'. *aērē*: *üks_asi lehev_ aēraks / aērē tār_üşnā haššēv*.

a i t u m a ~ *a i d u m a* 'udaralaskma, kasvatama'. *aittu_ma* ~ *aīdu_mv* (viimane vorm esindab murdes laialt levinud geminaadi lühenemist): *leīm_aīdu_B / kaššvādvv_ūdārd*.

a n d m a — järke andma 'suurema viljakusega olema, paremat saaki andma'. *jārgā andmv*: *teišēv nisūt_ polē nī ellīgu_D mettā / agā nēv_añnā nōñdā jārgā mettā*.

a n t s l a n g e r 'abitööline'. *antšlanġər*: *antšlanġər añnāv tō jūrās_ašju_kādē*.

a r a l i k 'hoolas, hakkaja'. *arālik*: *siġā igāvānā kaġgā vōitlēm̄v / mē tahtšmā ühēgoorā merē a_eādv / olīmā arāliġu_ī kül / āl vōimūs jāhī tāle / niġk_pāššs mettā kāšt minēm̄v*.

a r b i m a 'tööutama, talitama'. *arbm̄v*: *āl vīsī sē arbv̄dv / o_eāv_ omā laišk̄v ihū*.

a r j e n d a m a 'valmis saama, valmis jõudma, tegema'. *arjēndmv*: *tōdō_ nī pailū ettāp̄ jōvā ē arjēndv*.

a u g u t l e m a 'meelitama (sm *houkutella*)'. *aūgutlēm̄v*: *aūgut_ lep̄_ teišt_ omā selšt_*.

a u k — sõua auk 'seeliku küljel olev lõhe, seeliku taskuauk'. *sōūwā_auk*: *kūwēl_ōh küljē pēl sōūwā_auk*.

e bu 'edev, edvistaja'. *ebù: üks vā ebù inīmānā | sē kālūdōv nōndā / tā nōndā tirē pē seljās / nē edē midāgīd | paicāst teisa edvīstōv.*

edre 'ois'. *edrē: tēdrēmādrōl_ōn pūsūsād valgād edrēmād.*

eterdama 'lābematul, pealiskaudselt, kärmelt midagi tegema'. *ēttērdōmv: vanā oli üks ēttērdōv inīmānā.*

haama 'nn. norilaevadel kasutatud kopp merepõhjast asjade, peamiselt süte väljatõstmiseks. Koosnes pika varre külge kinnitatud raudvõrust, mille küljes oli kott, kuhu siis süsi või midagi muud sisse jäi'. *hām: merē pōhāst noriītvsā midōd_āsjv hāmīcv.*

hagama 'otsima, üles otsima, kokku otsima' (sm *hakea*). *hagēmv: sē hagēv nōndā tījūstī āsjv kogū.*

hai 'kaunistusnõor või -äär seeliku allveeres': *haī: muštāt_ kūwēd | koltsād haijād_āl.*

harge 'arg, kartlik'. *hargā: hārgā lōm kaṛdāb_ēgād_āsjv.*

hatt 'ülekantud tähenduses: mõistus'. *haṭ: keš_sō haṭtū ē pūh_ kīnd_ōn | õmmū oīsps.¹*

helt 'lokutid'. *helād: kukkēl_ōn helād kučōū āl.*

hind — seda hinda 'selle tagajärjel, sel põhjusel'. *sedā inōv: vanā isā surī sedā inōv | tegī telstē inīmāstāl mā_ēāsīd/agā tegī pailū || āljās pōrā ānām | niņō lāks_sedā inōv.*

hirm 'jõud, hoog'. *irm: laē rīvīp_kōsīst kōrvālā | tāl sūr puřjū irm || laīvāl jāp_kēlvār't jārgā | tāl sūr irm | kuī sēant sūr kerī lāvl lehēv || tagā sūr vinttv vōl'_ānnāb_īrmu | siš_tā līnnāb jā sīsā.*

holm 'otsa- ja külgkatuse kokkupuutumise ala'. *ōlm: ānnā olmī roīcās | olmī roīcās piāv_ē si kē olēmv.* Tormist mahavisatud katuse holmi kivid paigale panna (Kihelkonna v. Loona algkooli pedagoogilise nõukogu koosoleku protokoll nr. 12, 29. nov. 1924. a.).

hoobama 'paati sõudmisel ümber pöörama'. *ōbōmv: laē ōvōv sīs | kuī_sā ūmbār pōrād | teisē aīrūcv tōmmā't teisēcv lūkkōd.*

huut 'kübar' (sks Hut). *ūt ~ ūdī: kirkku_s kēls ikkō ūdīcv.*

idupilv 'pilveloor, õhuke kiudpilv'. *idūbīlī: taēvas_ōn idūbīlī.*

hāmmeldama 'segi minema, segama, kogeleva' (sm hāmmēntāā). *āmmēldōmv: sē āmmēldōv muīdū | osā selgastī rākkīdōv mē.tā.*

hārjaüigene 'tungaltera'. *āřjā ūlgānā.*

ige 'telg'. *igē: raītvē kēlvād igē oīsps.*

ihtuma 'vāsima'. *ihtu_mv: sē nēndā tōšt vāsīnd | istu_s_ūhēs kūhās | tōšt ihtu_nd.*

ingisti 'elav, kärmas, erk (hobuse kohta)'. *iņņīstī: iņņīstī ovū lehēv_īlmv piīsātv | sē ō pailū | kuī_sā_dalā piīsā_ānnād.*

¹ Vt. ka P. Ariste, Eesti rootsi laensõnad eesti keeles, Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B XXIX₃, Tartu 1933, lk. 45.

ja agraud 'põranda tegemisel kasutatav tööriist'. *jāgraud*: *pa-rāndv jūrēs_oh jāgraut_tārblonā*.

joosetama 'jahvatama'. *jōsetomv*: *sī ēlmīsā ūlmāsōā a_eāl_olī | sīs_ās laštō jōsetōv kā mettā*.

jõrmastama 'tuimaks tegema, tundlikkust kaotama, teadvust nõrgestama, uimastama'. *jõrmastomv*: *amv valūgv a_eās pībū pōhā suhē | sē jõrmastōv_ē*.

jääma — andeks jääma 'täitmata jääma, hooletusse jätma'. *andaks jāmv*: *minēvv sul jāhīt_tēt_kōik_andaks jellā | polē midāt_pēlā pahdu_v* (= teedele ei veetud kruusa).

kaabes 'lumehelvest'. *kābēv*: *lumēkābēt_kēivād*.

kalukane 'kalevine, aga ka üldse mistahes sorti vabrikuriide kohta'. *kalūgvnā*: *nūidō kōik_kalūgvsvd rīdēv*.

kanastama 'hallitama'. *kanāstomv*: *leib_lālnē_kanāstomv*.

kare 'sööt, muru'. *karē*: *pōlv lehēp_kārgā*.

karpsaag 'kaheinimese saag'. *kar'psāg*: *kar'psāg_oh pōigittī_pū sāg*.

kedrus 'elav, liikuv'. *kedrūs*: *ūks vā kedrūs lōm | seisā kuš-kīl mettā*.

kelu 'kehv, kivine maa'. *kelū*: *sī vā riikv kelū | vaenā mā | mis_sē kašvādōv*.

kibutlema 'külma tagajärjel valutama hakkama'. *kibutlōmv*: *kēd_akkāvvt_kūlmāgv kibutlōmv*.

kibris 'tangus, harilikult liha kohta'. *kibrīs*: *sīā lihā kibrīs | sūrēv villid_sēs*.

kiduma 'kalu puhastama'. *kidūmv*: *akkāmā kalū kidūmv*.

kihe — kihe käima 'käärimisel palavaks minema'. *kihē kēimv*: *olūt_akkāp_kihē kēimv | sūr kärin lahīt*.

kihlikene 'väike kartulilõige'. *kihli gvānā*: *tallādālē leigēttōšsā kihli gvāšsī*.

kilkjas 'kilav, hele'. *kilkjvs*: *tīnā nī kilkjv ālēgv | mis neivdā rōkkōv*.

kogema 'kartma'. *kogēmv*: *mōnī lōm_ikkv kogēv | vādāv neivdā e'gūst. kar'dāp_teist_inīmāst | akkv'p_kogēmv*.

kohē 'poole, kohta, peale' (sm kohden). *kohē*: *kārlv_ōppēttōgv_ōlōv nōivdā vihānā neivdē tanūdā kohē | i'ļlānv | isē tulēt_kirkku_ | nāōū mušt ku' rihē ahjū kom* (= nägu must kui reheahju vomim).

koobat 'aiast ülekaimise koht'. *kōbat*: *ūlē a_eā kēimīsā kohtv ūit'tāšsā kōbat*.

konnatu 'halb, kade, autu' (sm kunnoton). *koivnāltu*: *vā kadē koivnāltu_inīmānā tāv vōi teist mettā kaivnāltv*.

kostima 'anumale vitsa peale ajama'. *koštīmv*: *koštīp_kihālā vitsā pēlā | vits_lūļjāšsā koštīgv*.

kudri 'lühikeste kõrvadega'. *kudrī*: *tim'p'kōrū laimās_oh kudrī*.

kunnikene 'teatud tõuk'. *kuñnìgənə : püsünə karunə kuñni-gənə | nõñdàgət pāvà koer.*

kurpuma 'magama, puhkama'. *kurppu_mv : mē lēmə kurppu_mv | kurppu_mv naittīsə.*

kuterdama 'kudrutama (tetrede kohta)'. *kuītērdəmv : tebrēt_kuītērdəmv kēvədīsəl_a_eəl.*

kuutima 'karglema, hüplema, tagant üles lööma'. *kūttimv : üks nōr lōm tantīsə | niñdà lõp_kūttī | kūdīb.*

kõdisema 'lõdisema, värisema'. *kõdīsəmv : külm_a_eəp_kõdīsəmv.*

kõduja 'vilets, õhuke'. *kõdū.ev : sē nõñdà vā kõdū.ev villəgə lañmās.*

kõhvama 'tähele panema, hoolima, reageerima'. *kõhvəmv : ovū mēttəp kõhvəv | pīà sellēst midəd | añnà valū vōl mīs tahēs.*

kõle 'peenem, sageli töödeldud puu või kepp, mida kasutatakse teatud otstarbeks (näiteks käsikivi ümberajamisel)'. *kōlē : kōlēgəv aettvə kivi ümber.*

kõnd 'vara'. *kõnd : tālo vanət kōndv ēs.*

kõsane 'pahane, tusane'. *kõsənə : tēp mīs sellēl_inīməsəl_ōñ | nõñdà kōsənə.*

kärkjās 'millegagi küllastatud, midagi liigselt olema'. *sup nõñdà sōlā kärkjōs.*

kärvits 'triangulatsioonitorn, vaatetorn'. *kärvits : kärvitsvət_tēhtu_D mā oīsə.*

käavel 'teatud tüüpi otsakatus'. *kävəl : tõl'p oīs | niñg naittīnə kavüst òñ sēl oīsə pēl | sē òñ kävəl.*

külatsema 'külaskäiku tegema, külas olema'. *külātsəmv : mā lēhē tēlsə perē külātsəmv | kodū igāv.*

laabkuub 'tolmumantel'. *lāp_kūb : lāp_kūb_ōñ sūr tolmūcūb.*

laak 'lauariit'. *lāk : laūwāt_kēivəd lākkīs.*

laanima 'läbi noomima, söimama'. *lānimv : kül_mā lānī tā lābī.*

laga 'soolvesi'. *lagā : sōlvēt kuitsūtvsə lāks.*

lahju 'kalaveri'. *lahjū : kaləl polē veiv mēttə | kaləl_ō lahjū.*

lahtuma 'lahjaks muutuma, jõuetuks jääma'. *lahtu_mv : lōm kuī sōmaltv òñ | lah_tu_B_ē.*

lahus 'loik, milles alatiselt vesi'. *lahūs : lahūksə sēsť ãl kuivā vesť ē.*

laju 'väike, jõuetu, armetu'. *la_eū : oñ kuī la_eū sē kašsī poēc_ōñ.*

lannima 'lainetel kiikuma, lainete lükata olema'. *lāñimv : ... eť sāp sōūwā mēttə | sīs laē lāñnīb naittīsə aēga | lēhē evāsī üñt mēttə.*

lappeline 'üksik, eraldi seisev'. *lāppəlīnə : mētsā sīhēs_üks lāppəlīnə kōñt_ōñ | kēť sēl neñdà kēīb.*

lappertamm 'teatud (pehmem) tamme liik'. *lappər tam seisa midəd.*

lappes 'kõrval'. *lappəs : sī ūksē lappəs tā istu s pölē päinē.*

laukama 'idanema, kasvama hakkama'. *laukkəmɔ : ūks_asi akkāp_kašvəmɔ | juvā laukkəmɔ | magəd_akvəd laukkəmɔ.*

leep 'viltu raiutud tüveots'. *lēp : pūl raijultvōšsə lēp | kuī sà mahà lahəd | sūrē pūl pjav ē sūr lēp_olēmɔ.*

lemm — lemrohi 'paks, lihav rohi'. *leṃrohī : leṃrohī sɔant sūr paks_ein.*

lemm 'mingi lastehaigus'. *leṃmī_aiou s : laštēl_on leṃmī_aiou s | leṃmī_aiou s a_eəv sūdāmə | raṃbīl_kuīsuttvōšsə.*

lemmik 'väiksem mageda vee kogu'. *leṃmik : kiřcū leṃmīou_st sāv jūwɔ | vesī sēs.*

lepane 'verine'. *leppānə : mōnē gořrā oñ kalāv nōñdā leppāsəv.*

lepp 'veri'. *lep : kuī sà ūljēst_osəd_ò kohē | lep tagə.*

libritsema 'lipitsema'. *libritsəmv : silmādēndər libritsəv nōñdā sō ēs | agā tagəberssə sā sē niņc teinē.*

loju 'viljakandmatu maa'. *loju : loju mā | sē ūks vā vaenə mā.*

luutsi 'õlgedest luud'. *lūtsi : õlgedəst tehašsə lūtsi vōi pühē.*

lõnk 'kõverdus, käänak'. *lõņk : parāmvūtə oñjāstə lõņk_ikkv vilnə | si nāt_tegəvəd nūiv nõřst.*

lõutsikas 'aluslauad paadi põhjas'. *lõutsicəv : muivū sā aštūd_eməgořrast lāvī | kuī sēl polē lõutsicv laudī.*

lädra 'riidest tuhvel autokummist tallaga, tavaliselt kasutatakse sõna mitmuses: lädramed'. *lädrāməd : nūiv lõsəvəd ānāmōstī kōik lädrāməltəv.*

lämme 'halb, vastik'. *lämme : mō sū olī nī lämme tänā omīou | san't maik sās.*

läägama 'laaberdama, segast juttu ajama'. *lägvɔ : sē muivū lägvə | polē mōistu_st olvəjd.*

maametlema 'end ehtima, endaga tegelema'. *māmetləmv : ... riivə nořpiv sevāsī niņc teisiltī | māmetləv_enēsə ūmber.*

malbeter 'ork, terava otsaga pulk, mida kasutatakse sõlmede lahtiharutamiseks'. *malbeiter, ka malts pēttər : malbeitřv vōettvə nōri sēst sōlmřiv lahtī.*

marras 'harv, harva esinev'. *mařrās : sī mōnī mařrās_ovū oñ || mōnī pāř lehəv riivū kuī_inīməsəv | agā nēd_ō mařvəd.*

massakas 'säask'. *mašsək : mašsək vōttāp_puñnī ūlēs | kuī_da sāv siñd nāriv.*

meestutte 'tutvuse järgi andma, tutvuse põhjal teeneid osutama'. *mēstuttə : jägāttvə midəd_āšřv | anttvə ūhələ ānām | tel_sələ vāhəm | sis anttvə mēstuttə.*

muda — kõrumuda, lintsmuda 'meremuda liike'. *kōrumudā, lin'tsmudā : kōrumu_eəl_on sūrēd_ād sēs | lin'tsmudā vā pēnənə |*

vahēst panēv vōgū nōñdā tāls / kulvāttosā aņjus niņg pārāst_ōrttosā puhtoks.

multsjas 'paks, jahujas, maitsev'. *multsjvs* : sup nōñdā multsjvs / tuñljd_ē lammu nd.

munt 'lõug, suu' (sks Mund). *mun't* : vā vanādal_upsu dāl_olī ikkv sūru_t kā | vihv keis alūmsast muñdōst vāljv || mun't pu_hās_ilānā.

mānd — maltsmānd 'männiliike'. *maltsmānd* : sellēl polē, sūdānd sēs / *maltsmānd seisā elū sēs midāo* (= maltsmānd ei seisa maja sees midagi, ei pea maja seinas vastu).

mūlt 'peen puru, tolm'. *mūl* : kuivād_agānvōd lähvād mūldāks_ōhtv akkvs tuiškovv | pōljās pūmē mūlt_olī vāljās.

mūltama 'pidutsema, simmanit pidama'. *ēnnā heinā a_eāl_lāk_sōd jubā pūhābē_ōhtv austlv metsv niņg_ō_lābēl mūlttosjd_sēl* | olī sē kā ūks pūmē jōñnvminē | nūlt_polē sevā mettā ānām.

narr 'käärandme haigus, nari, kidi, murdeti kohati ka rogi, näit. VII-s'. *nařrēl_ālgu_s* : nařrēl_ālgu_s kē sēs / sīs_ō kāsl_igavānā_ālgā_āpsa midāt_tehā mettā.

nebre 'niiske'. *nebrē* : rījē nōñdā nebrē vēl | polē kulvōnd mettā.

nepse 'niiske'. *nepsā* : tā pailūs_sa_eā | eīnā tegēl_ikkv nepšaks.

nepsitama 'niisutama'. *āi miš_sellēst rākkjvd* | tā ikkv nep_sittvs māo.

nessima 'kandma (lt nēsāt)'. *nešjma* : miš_āsjv tā nešsib / tu_lēv nōñdā_t_pērsē_ōicās.

nihkuma 'tasakesi nutma, tihkuma (sm nihkua)'. *nihku_mv* : lajšēgv paūcuttosā / miš_sā nihku_d.

nilta 'naisejakk'. *nilttv* : naisēl_nilttv_ūl.

nilvak 'tigu'. *nilvāk* : nilvāgv_tegāvvōd_ōrāstālā pahā sa_eūsā_a_eāgv.

nobrama 'võtma, endale haarama, ära viima (lt nobružat)'. *nobrāmō* : sī ūks mēs_elāv / nobrāp_teistē_tagānd.

nodjastama 'rammetuks tegema, ära võitma (lt nodauzīt)'. *nodjāstōmv* : unē nodjāstōv_inīmāsē_ē | panēp_tukku_mv.

norgima 'hukkunud laevalt, ka mere põhjast varandust otsima (sm norkata)'. *nōrgjma* : vād_ērīks_āre_mihēd_nē_nōrcjvōt_pai_gūljst.

nori 'paat hukkunud laevalt varanduse püüdmiseks ja vedamiseks'. *nōrī* : nōrī_ōñ_sārēm_kuē_ūks_pisīnā_paeē_ōñ.

noorutama 'uuesti toimivaks või kasutamiskõlblikuks muutama (sm nuorruttaa)'. *nōruuttōmv* : tōmēst_nōrūdōvšsā | aittōv_sīs_jāllā_sāljā_sīssā_pāñv.

nudres 'agar, ettevõtlik, hakkaja'. *nudrēs* : se_nōñdā_vā_nudrēs_inīmānā | kōrjōv_ōmālā_varāndu_st || nudrēs_inīmānā_egās_pōl_nōñdā_kōrjōmv.

n ä b u 'keerme koht lõngas, kokkukeerdunud lõng, sõlm'. *näbù*:
lõhñàl_õh näbù sēs | kul pällü kērou pēl_on.

n ü r k 'tasane sõit'. *nürk*: *õbù lahēb nürkku*, 'hobune laseb tasast sõitu, nürku'.

o d r i k 'harv, lõtv'. (Sõna võiks küsitavalt ühendada läti sõnaga odere, mis tähendab küll voodrit. Et vooder on harilikult õhuke, võiski see omadus saada uue tähendusvarjundiga sõna lähtealuseks.) *odrik*: *sē nõñdà odrik kudūmjnə | valgə paistāv lāvì.*

o g i 'jalg — üle kantud tähenduses'. *ogid*: *aigə akkāv_ogidə pēle a,əām̄v | ülēs tōusm̄v.*

o g i m a 'parandama'. *ogimv*: *mā keisì ogisj naitlēs aidd.*

o i m i t s e m a 'kohmitsema'. *oimitsəmv*: *üks piikälõonə inimənə oimitsəv nī kaiwā.*

o j a — oja maa 'madal vesine maa'. *o,əā mā*: *səant madal_ei-nām̄v üittsə o,əā maks.*

o l e m a — jalal olema 'määratsema, ärritatud olema'. *jalal_olē-mv*: *vagā ilm niḡ merl jalāl. vanā oli nõñdà jalāl.*

o o d a m a 'jooksma, läbi tilkuma (sm vuotaa)'. *oodmv*: *kihā_akkāv õd̄mv.*

p a a b a 'suur puunui'. *pāvā*: *nurğā nuljv kušuit̄sə pāvāks.*

p a a k e r 'puutööriist eseme silumiseks'. *pākkər*: *poistēl_olì sī pākkər | õlēt̄v ühē ašjā s:lēks.*

p a g u — jalga pagu 'kiiresti, parajal ajal, viimasel hetkel'. *jalcv pagū*: *akšmā sīt lāvì õid minēmv | niḡ umbəst jalcv pagū jōušimə.*

p a i g u s t a m a 'laplikuks tegema, kasutatakse näit. põllu kohta, mis talve tagajärjel on kannatanud'. *paigustəmv*: *aḡ niḡ vesì paigust̄nī pöllü ē | kuhās_õh | teisəs polē.*

p a n e m a — tuule panema 'korda seadma'. *tūl panēmv*: *polē sedā | keñ saē tūl panēks.*

p a r a g u s 'paras'. *parəgu_s*: *sē karəst̄mjnə pjav nõñdà parə-gū_s olēmv | eļ_sāv_añnā pällü eñk vāhē mēltā.*

p a r r a s 'ligilähedane aja määramise mõiste, tavaliselt sisse-ütlevas käändes, harilikuks tähenduseks on 'äär, serv', põhiliselt sama tähendusvarjund on alal hoidunud ka sõna ajalises funktsioonis'. *parəv*: *pühādə vahēl saē rūsā lõḡv ket̄rm̄v akkēttū_D | niḡ lāks_ē küln̄və parəv.*

p e a — kurtpea 'sileda peaga (nisu)'. *kur'ipē*: *nē vanāt_kur'ipē_D | nē õh_nī ell̄gu_D.*

p e e p u 'võrgukork'. *pēppu*: *koḡl tūkk vōḡgū ülēmīsə ārē kül-jēs | sē õ pēppu.*

p e s t —aju pest 'võrgukõis'. *a,ēū peš't*: *rāimj vōḡgūl_õh tōr-vānə kōis | sē õ a,ēū peš't.*

p i h k a m a 'halvaks minema, VII-s ka end liigutama, rääkima (mēttər_piḡkv kuñmastk̄p̄ oīsast)'. *pihkəmv*: *üks_asì lein̄t_piḡ-kəmv | leind sañd̄ks.*

pink 'peen koht, näit. lõngas'. *piŋk* : *lõŋqà sihès piŋqà koht* / *üks pēnənə koht*.

püretama 'kurdiks tegema'. *purettomv* : *purēdōp̄ kōřvād_ē nī vall̄ kisà*.

pusajas 'kergesti lahjaks minev, lahja tühi'. *pusà,əvs* : *vā korē pusà,əvs tühi ovū*.

pusi 'auk, kust saapapael läbi pistetakse'. *pusi* : *kiŋqà paēl keiṣ̄ pusist̄ läbi*.

pusu 'jooksva'. *pusū* : *sī jōksjv̄ aigū_s kuṣsuṭtv̄sə pusūks* / *pusū pūsà sēs*.

põlgama 'peksma, sõtkuma (sm polkea)'. *pōlgomv* : *rōhvət̄ pōlalt̄sə õstəgə ē*.

põrk 'mütsisirm'. *pōrk* : *mütsil̄ pōrk̄ ēs*.

raagas 'ei esine, ei ole olemaski'. *rāgəvs* : *sedā polē sī mā rāgvsk̄iD*.

rahe 'õnge kinnitusnõör'. *rahē* : *raŋkməd* : *õŋqē raŋkmət̄ keiṣvād nōrī küljēs*.

ratsas 'toores'. *ratsàs* : *ket̄ neit̄ tuhl̄iD ratsvlt̄ sōB* / *leiġest̄ sūljašsə kül ratsvlt̄*.

rautsima 'täis panema, külge hakkama'. *rautsimv* : *kuṣsà sulā lumēgv̄ keiD* / *sīs tā rautsiv̄ rattv̄ ē* / *akkāB rattv̄ kül'cə*.

reitsima 'vastutuult söitma'. *reitsimv* : *reitsiṣ̄ pādiga* / *sōidāv̄ vaštu tūlt̄*.

riivolt 'keedujalg'. *riivolt̄* : *ēnə kebeṭtī rōvī al̄ riivolttīDə pēl*.

riips 'rüsa puhastamise pulk'. *riips* : *riṣsūgv̄ puhastōttī rūsàs̄iD* / *riṣsūdalt̄ī rūsà sēs̄t̄ mudà* / *kōvèrnst̄ oksäst̄ tehtu D*.

rõhved 'rukkisasi'. *rōhvəd* : *rōhvēt̄ pōlalt̄sə õstēgv̄*.

räisima 'laastama, hävitama'. *räisimv* : *nōñdā puhtvks̄ räisitt̄i* / *meit̄ə kukkə laulmvs̄ ānām*.

rääp 'käristi, tavaliselt hobuste hirmutamiseks'. *rāp* : *vād_oid̄i-jv̄t̄ kařgūdōvōvōD_ovūs̄ī tagā rāvāgv̄*.

rääsuma 'vt. räisima'. *rāsumv* : *tā nī* / *nōřrā pūsūsəD rīgīD* / *sakslōnə rāsu_s ē*.

rükka ma 'ühe aeruga sõudma; sõna on tähenduselt ja funktsioonidelt sama, mis mitmes murrakus tuntud eesti-rootsi laensõna *prikkama*. Kihelkonna kuju on häälikuliselt täiesti ootuspärane, kui silmas peame lähtevormi *prika*. Kaksikkonsonantsus ei ole murdeomane, samuti esineb arvukalt *i* labialisatsioonijuhtumeid (*pisinə ~ pūsünə, müdū* jt.) *rūkkomv* ; *lūppī rūkkōv̄D ühē kēgv̄*. (Vt. ka P. Ariste „Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles“, lk. 91.)

rümpelik 'mittetasane, künklik, mätlik'. *rūmplik* : *rūmplik̄ mā* / *mōnēs kühàs nī tihēD mältv̄D*.

sadama — alla sadama 'kõhnuma, jõuetuks jääma'. *alā sadāma* : ... *sīs ja ēn olnD eṭtē tirē vēl* / *nūld ja ēn sadānD_ālā* / *muldū roiniv̄ õūvēt̄ kattv̄. ovū lahjā* / *nōñdā sadānD_ālā*.

seilama 'vastutuult purjetama'. *seilomv* : laè *seilvB* | a.eàp̄, *kaksittj* | *ettà kasù sàB*.

sikk 'päklikobar'. *sik* : pähkəd *sikkvS kôs* | kümmè *tükkj ühès lasüs*.

sim a 'mõnu, ladusus'. *simà* : kuè e inì loèB | *sellèl üks simà* | nõnda mõüs *sè lugü*.

soop — sooba auk 'auk, milles vihmase ajaga on vesi, muidu aga kuiv'. *sõBà auk* : üks *sõBà auk* | *vè al vesisè a.eàcv*.

sump 'villane vanaaegne särk'. *sump* : vanadäl *inimestäl olid villsəd säröd* | *kutsüttj sumviks*.

suurepärane 'suur, suurevõitu'. *sürèbärànə* : *karjämvl oli sèant sürèbärànə kivl* | nüüd *ettj pà è luñku nd* (= nüüd olevat päike ära lõhkunud).

sõvel 'tugav tala, mis kannab tuuleveskis kive'. *sõvlj pù* : *tulicvl on sõvlj pù*, *talup kivisid*.

tall — oisuttall, utettall 'tallede nimetused soo järgi'. *oisuttal* | *uttettal* : *tallèd on oisuttallèd niñc uttettallèd*.

tarama 'ringi käima, sõitma'. *taràm* : ühècõrrà oli *sürì taràmähcõsõd* | *taràsõd riñcõ niñc isè lälid* | *pühävè i, l'lasõd kirõu ümbär liñnüd nõnda taränd* (= pühapäeval olevat lennukid kiriku ümber tiirelnud).

tarima 'kiskuma, tõmbama, kokku panema, haarama, võtma'. *tarimv* : *kas' tarip koirà kohè külrü selcv*.

tass 'mingi parasiitrohi'. *tas'* : *tas' karcvB einà sißsə* | *võttäv einà è*.

ting 'vastane'. *tihg* : *tul tihg* | a.eàB *tihcõ laivàcv*.

ting — viimse tingu peal 'äärepealt, lõpukorral'. *vimsə tiññü pèl olì* | *pidl põñjv vimv* || *kuè nē ärjäv vimsə tiññü pèl olid...*

tissel 'künakirves'. *tissəl* : *künà tehàßsə tißlcv*.

toorus 'kooliteenija (vn cropож)'. *tõrüs* : *kõlõma.eàdəs tõrüs ténijvks*.

tubrik 'tuhkurliblikas'. *tubrik* : *sis_ettvSə* | *tjə tubrik tikkvB õuvə*.

turmitama 'laiali puhuma, laiali kandma'. *tuřmittomv* : *kuh-jäl ikkv malc pèl* | *muldù tuřmõdäv laijälj*.

tuulitsema 'kraapima'. *tulitsəmv* : *kanäl tulitsəvõv nõnda liva sēs*.

tõrv — kooltõrv 'tõrva sort (sks Kohle-)'. *kõldõrù* : *kõldõrù tehàßsə kivõsüttèst* | *pudõru tehàßsə tõrvə kañdu dast*.

tõõne 'vaikne (sm tyyne)'. *tõnə* : *merl üšnà tõnə vacà*.

türbe 'kitsi'. *türvə* : üks *türvə inimənə añnäv ni vähèvõittu kèllègiitälə*.

tüütma 'väetama'. *tüitmv* : *põldu sal mu.eàcv tüldèttu d*.

udumbe 'asjata'. *udù umvB* : *sé keimvñə oli kül udù umvB* | *saime jußt sõñnv niñc_akkvS savàmv*.

uhtlema 'visklema, aelema'. *uhtlæm* : *laps_uhtlæb* / *tā äi jā macām*.

uumikas 'tormiaegne laine'. *ūmikks* : *minē sā tälæg* merē / *merēs_oh_ūmikks*.

vahkad 'merel kokkukeerutatud lumehanged'. *vaikk* : *merē pël_lumē vaikk* / *kuš_tā akkāp_tādā kocū kēmv*.

vai 'vaja, puudulik'. *vai küpsä* : *leib_vai küpsä* / *polē vël ē mettä*.

valam 'merevoolus'. *valamad* : *a.eäb siñd kuivälä valāmūtā kädē*.

valduma 'väsimä, raugema'. *valdu_mv* : *äi sā tōg* valmis / *valdu_b_eñnem ē*.

valgastama 'selginema, valgenema'. *valgastmv* : *akkāb_valgastmv* / *pilvèd_akkstmv lañku_mv*.

vedemed 'adräle allapandav puu kohast teise viimiseks'. *vedemäd* : *adrälä pañnässä vedemäd_ala* / *sīs vjjässe kuhäst teissä*.

viibima 'jähenumä, jahtuma'. *vibimv* : *ahī kauwä seisäv* / *sīs vībīb ē* / *pañnässä ärēdīšsī jūrā*.

vikk — viki auk 'paadi põhjas olev auk'. *vikkī auk* : *pādī pöhäs_oh_vikkī auk* / *laštösä vesī väljv*.

vilauus 'täiesti uus, uhiuus'. *viläüs* : *viläüweļ kiññäd jaläs*.

viltama 'koodiga reht peksma'. *viltmv* : *ühēgořrā vilbātī rōhvīd* / *neljä nuļjäg* lōdī lucū.

vint 'tuul (sks Wind)'. *vint* : *vādā kuļ_vint väljäs oh* / *kaš_sā sād lippitsäv* / *kōigēst rañmüst piäv söümv*.

virgitsema 'keema hakkama, pisut pulbitsema'. *virgitsemv* : *kattēl_akkāp_kēmv* / *virgitsēp_telsēst_äräst*.

votsku 'vene saabas'. *vo'sku* : *venē sābäst_üittösä vo'sku_ks*.

väigema 'püüdma, tahtma, kalduma, tikkuma'. *väigēmv* : *meitte sigä välgēp_tuñļ miñnv*. ... *väigēp_tē pēlt kōřvälä*.

vändama 'kalduma, pöörama, pingutama (sm? vängätä)'. *vändmv* : *laē vändēp_telsiltī* / *rišl pël* / *kuļ vaštānā tül_oh*. *kaptän i,ñlānd* / *nūll_piäv vändmv akkmv* / *niñg_olnīkī kuivōs kiññī*.

väntima 'nikastama'. *vänttīnd_älgv_s* 'nikastus'. *kellēl séant_vänttīnd_älgv_s oli* / *sedä tā pusīs*.

õmmetu 'kange, liikumatu, kohmetanud'. *õmmētū* : *kēd neñdā õmmētū_mv* / *nī külm*.

õmmu 'aru, mõistus'. *õmmū* : *kuļ_dā o.eüst ē lehēb* / *polē täl_änām_õmmū oļvgīd* / *mōistu_s jāb neñdā lamēks*.

õmmutama 'kohmetama; kangeks, liikumatuks muutma'. *õmmuttmv* : *kēd_õmmūdōnd ē*. *nōrēļ_pidāsīd vastu* / *vanād mihēd_õmmuttv ē*.

õnduma 'lonkama'. *õndu_mv* : *sē õñnūb_eñk loñkkv*.

äibak 'õhuke loog'. *äibāk* : *ūmbäst pirē äibāgv_d mäs* / *miš_eñ sēlt korjv*.

äisa 'äkiline'. äisà : vanà vā äisà mēs.
 älevil 'veest tulvil'. älevil : silmād vē älevil / nutmō akmōs.
 ännis 'võrgumärgi nõõr'. ännis : ännisæv mār'k vōřgū küljēs.
 äredis 'peenemad puud, mis pannakse küdemise lõpul ahju, et ka suuremad tukid ära põleksid või et ahi kuum seisaks, kuni leiavad sisse pannakse'. äredis : ahju visettvōs äredisř / kul ê pōlënd on.

öörded 'kanga kudumisel lõnga küljest mahalangevad helbed'.
 ördəd : kařvō ördəd kukku vvt kudümisə jūras lõřnā küljēst mahā.
 üapoolikud 'keed, jämedad jahud'. üābōlīgvd : üābōlīgvd sōluittvōs ê.

ülpama 'määrima, täis tilgutama'. ülpōmō : ülpōv_omā rīdēt puhās suppi täis.
 ütsima 'ülejala ajama'. ütsimō : obū a.eāb_ülējalā / ütsib.

Kihelkonna sõnavara tervikuna võimaldab teha ka mõningaid järeldusi kokkupuuteist teiste rahvaste ja keeltega.

Suhetest lõunanaabrite lätlastega annavad tunnistust läti laenud (*nessima, nobrama, nodjastama*).

Tihe on olnud suhtlemine ka rootslastega, kelle omaaegseid asundusi on praegugi veel Kihelkonnal tuntud Rootsiküla nime all. Võtmata siinkohal kõne alla rootsi mõjudeks peetud häälduslikke erijooni ($\ddot{o} < e$, $\varepsilon < \ddot{a}$, häälikute reduktsioon), mis on ülesaaemaaline ja laiemaidki alasid haarav probleem, juhiksin tähelepanu vaid üksikutele eesti-rootsi laensõnadele kihelkonna murrakus: *hatt* 'müts', *iil* 'tuulehoog', *kihtu* 'viltu', *kork* 'kinga- või saapakonts', *korp* 'ronk', *kurt* 'käbi' (*kāba* tähendab 'paks männikoor'), *mint* 'münt', *osmus* 'teat. raualiik' jt. Olgu tähendatud, et murrakus on produktiivne suur osa nendest eesti-rootsi laensõnadest, mida on vaadelnud P. Ariste oma teoses «Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles».

Venepoolsetele suhetele viitab rida mõistete nimetusi, mis on saadud kas kooli ja kroonuteenistuse vahendusel või otsesel kokkupuutumisel vene rahvusest isikutega. Järgnegu alamal mõned näited: *anīstařvku* 'vabaks saamine, vabanemine sõjaväeteenistusest'; *pāvā* 'suur puunui, millega seinapalke tihedasti üksteise vastu lüüakse'; *kanāva-řsiltmō* 'seina samblaga tihendama, paati veekindlaks muutma pragude kinnitopimise teel'; *rořto.ī* 'lihtne, vähese kvalifikatsiooniga'; *saraī* 'kuur'; *sivā.* 'ruttu'; *sōrukkōřv* 'viinamõõl'. (*avārōm kul koltrānā*); *tāppu.r* 'nüri, halb kirves'; *tīņēl* 'raha'; *tōrūs* 'kooliteenija'.

Vene keele vahendusel on tundma õpitud ka selliseid mõisteid, nagu 'mootor, telefon, telegraaf', mille häälduskuju murdes on vastavalt *mattō.r*, *tillēhvōn* ~ *tilleffōn* ~ *tillevōn*, *tillēcraēt* ~

НЕКОТОРЫЕ ЧЕРТЫ ЛЕКСИКИ НАРЕЧИЯ КИХЕЛЬКОННА

Э. Койт

Кафедра эстонского языка

Резюме

За последние годы лексика наречия Кихельконна (западная часть острова Саарема) обогатилась большим количеством неологизмов советской эпохи. Фонетический состав и изменение этих новых, принятых в язык, слов подчиняются правилам грамматики диалекта. Встречается редукция гласных звуков, палатализацией обуславливается переход гласных в дифтонги (*loès* 'колхоз'); в северной области диалекта можно отметить переход сверхдолгих средних гласных в дифтонги (*piünië-r* 'пионер'). Но особенно интересен более ранний лексический слой, на основе которого можно сделать некоторые выводы о соприкосновении носителей наречия с другими народами и языками.

Связи с латышами доказываются некоторыми заимствованиями из латышского языка (*neššimv* 'нести, тащить', *novràmv* 'брат, захватить', *nojästvmv* 'унести, обессилить').

Имелась также тесная связь со шведами, о чем говорит название когда-то шведского поселка Роотсикюла («Шведское село»), известный и сейчас в Кихельконна под тем же названием. В наречии имеется в настоящее время некоторое количество эстонско-шведских заимствований (*hat* 'шапка', *il* 'порыв ветра', *koir'k* 'каблук', *kiñtu* 'косо', *kor'p* 'ворон').

Из русского языка заимствован целый ряд бытовых терминов, а также термины, касающиеся производства и культуры (*roštõi* 'простой', *sarañ* 'сарай', *tiñq* 'деньги', *tõrüs* 'сторож', *mattõ-r* 'мотор', *tillëvon* 'телефон'). Значительное количество слов, относящихся к мореходной терминологии, заимствовано из немецкого языка.

Чаще, чем в эстонском литературном языке, в рассматриваемом наречии встречаются слова, имеющие соответствия и в

финском языке (*äkräk* — фин. *haaksirikko* 'морская добыча', *aiout-läta* — фин. *houkutella* 'заманить', *hacèmv* — фин. *hakea* 'искать и т. д.). Основой общих черт может быть общий источник заимствования или же переселения островитян в Финляндию.

Особенностью диалекта Кихельконна является и то, что международные термины употребляются, начиная со слога с главным ударением (*liktar* 'электричество', *loès* 'колхоз', *mättik* 'грамматика' и др.).

EINIGE EIGENARTIGKEITEN DER LEXIKA DER MUNDART KIHELKONNA

E. Koit

Zusammenfassung

In den letzten Jahren sind eine Menge neuer Wörter in die Lexika der Mundart Kihelkonna aufgenommen worden. Dabei ist zu bemerken, dass die phonetische Form und Flexion neuer Wörter völlig den Gesetzen der Mundartgrammatik untergeordnet sind. Unter gewissen Bedingungen tritt eine Vokalreduktion ein. Die Palatalisation verursacht, wie gewöhnlich, auch bei sogenannten neuen Wörtern eine Diphthongierung (*loès* 'Kolchos'). Im Nordgebiete der Mundart werden lange mittelhohe Vokale diphthongiert (*piünⁱë-r* 'Pionier').

Auf Grund des Wortschatzes kann man auf einen Kontakt mit anderen Völkern und Sprachen schliessen. Die Beziehungen mit den im Süden lebenden Nachbarn wurden aufrecht erhalten, was die lettischen Lehnwörter in der Mundart Kihelkonna beweisen (*neššimv* 'tragen', *novràmv* 'nehmen, wegraffen, herbringen', *no-jàstvmv* 'kraftlos machen, überfallen').

In näheren Beziehungen sind die Bewohner aus Kihelkonna auch mit den Schweden gewesen. Noch heutzutage gibt es in Kihelkonna ein Dorf Rootsiküla (Schwedisches Dorf), dessen Einwohner früher Schweden gewesen sind. In der Mundart gibt es viele Wörter, die der schwedischen Sprache entlehnt sind (*hač* 'Mütze', *il* 'Windstoss', *kihtu*, 'schief', *ko'r'k* 'Absatz', *kor'p* 'Rabe' usw.).

Russischer Herkunft sind eine Reihe Wörter, die auf Arbeits- oder kulturelle Beziehungen hinweisen (*roštòl* 'schlicht', *sarai* 'Schuppen', *tiŋç* 'Geld', *tōrùs* 'Wächter', *mattô-r* 'motor', *tillèvon* 'Telephon' usw.).

Recht viele Wörter, besonders das Seewesen betreffend, sind der deutschen Sprache entlehnt worden (*ōstì* meri 'Ostsee', *vārt* 'Fahrt', *tōu* 'Tau', *leppar* 'Schlepper' usw.).

Mehr als in der estnischen Umgangssprache gibt es in der Mundart Kihelkonna Wörter, die entsprechende Formen auch in der finnischen Sprache haben (*ākrīk* 'Schiffsbeute', *aūgutlām* 'locken, verlocken', *hagēm* 'suchen', *ōbom* 'das Boot durch Rudern umkehren' usw.).

Man kann vermuten, dass diese Wörter entweder einer gemeinsamen Quelle entlehnt oder durch die damalige Übersiedlung der Oeselbewohner nach Finnland bedingt sind.